

МУЗЕУ І НАРОДНА МВОРЧИСТІВ

КОНОТОПСЬКИЙ КОБЗАР ОЛЕКСАНДР КОВШАР

Мистецтво кожного народного кобзаря цінне й неповторне, і завдання фольклористики полягає у тому, щоб повно розкрити унікальність тієї чи іншої творчої особистості, показати динаміку розвитку художньої системи виконавця, виявити особливості локальної традиції співця.

Майже три чверті століття конотопський бандурист Олександр Олексійович Ковшар, цей справжній майстер кобзарського співу, чарує своїм мистецтвом земляків. Слухали його і на Київщині, і на Івано-Франківщині, і на Харківщині та в ін. регіонах країни. І скрізь його віртуозна гра, краса голосу (драматичний тенор), глибоко поетичний, виразний спів викликали у слухачів захоплення.

Народився кобзар 30 серпня 1905 р. у Конотопі Сумської області в трудівничій сім'ї. Вже змалку його заворожила народна пісня. "Співати почав рано, — згадує бандурист, — бо в родині були всі співучі і добре знали українські пісні". З 15 років пішов працювати ("сапожничав при батькові"), хоча це не заважало йому брати участь у церковному хорі та вивчати народні музичні інструменти (балалайку, сопілку, ліру). Але захопила юнака бандура. Доречно нагадати, що на конотопщині початку століття кобзарство вирувало¹. Під впливом численних мандрівних співаків-бандуристів — цих традиційних носіїв кобзарської культури в Україні — у Конотопі розгорнулось широкою хвилею кобзарське музикування серед робітників, службовців, міської інтелігенції та ін. верств населення. З'явилося чимало талановитих кобзарів, чудових виконавців народної пісні. Варто назвати хоча б П. П. Рожка (1887—1937), Г. М. Попова (1890—1938), А. Г. Маруту (1898—1975), Я. А. Гребінника (1898—1966), М. Д. Шуляка (1899—1966), І. А. Кухту (1899—1979). "Коли я у 1923 р. послухав А. Г. Маруту — розповідає Олександр Олексійович, — прийшов у захват. Бандура мене зачарувала і дуже глибоко запала мені в душу". Відтак стало очевидним для юнака, що музика, бандура — його покликання.

Свій перший інструмент О. О. Ковшар купив у М. Д. Шуляка, який, до речі, славився ще й виготовленням бандур². А першим вчителем став А. Г. Марута, цей "добрий співак" і справжній кобзар-віртуоз. Майстерність гри на інструменті він перейняв від М. Д. Шуляка, а останній — від мандрівних кобзарів. Отже, становлення О. О. Ковшара як бандуриста відбувалося на ґрунті усталеної кобзарсько-виконавської культури народу.

У 1926 році О. Ковшар, його старший брат, А. Г. Марута та П. Д. Нечипоренко (1904—1980), об'єднуються в гурт бандуристів. Згодом до них

Кобзар Олександр Ковшар.
Фото. 1995.

притучились М. А. Павлов (1905—1979) та В. Д. Золотник (1906—1972). Так було створено ядро майбутньої конотопської капели бандуристів, яка цілком сформувалась у 1929 р. і дістала назву “Відродження”. Репетиції, пригадує бандурист, проводили увечері після роботи. Джерелом накопичення репертуару капели були українські кобзарські пісні і ті, що звучали навкруги в усній традиції, пісенно-танцювальний фольклор, а також сучасні масові пісні. Засвоєння матеріалу велося не тільки на основі усної практики, а й за друкованими зразками. О. О. Ковшар зазначає, що “тексти творів часто густо брали із старих книжок, а музику, якщо вона народна, так ото й по слуху вивчали”.

Спочатку колектив виступав у робітничих клубах міста та в навколишніх селах (Вирівка, попівка, Підлипне, Бочки, Козацьке, Бондарі, Підлавчине та ін.). Вдалі концерти капели спонукали її учасників виїхати на гастролі. Отже, у 1929 р., маючи вже чималий художньо відшліфований репертуар, капеляни вирушили в мандрівку по країні та за її межі. Концертували в Сумах, Києві, Харкові, Вінниці, Тамбові, Пензі, Тулі, Ржишеві, Орехово-Зуєві та ін. містах. Великим успіхом в концертах завжди користувались українські історичні пісні (“Про Нечая”, “Про Морозенка”, “Про Кармелюка” та ін.), козацькі (“Про козака Сафрона”, “Козаченко впився, на гриву схилився”, “Стоїть явір над водою”), а також ліричні (“Ой наступила та чорна хмара”, “А ще сонце не заходило”, “Ой хмелю, мій хмелю”, “Ой не шуми, луже”, “Ой вербо, вербо”, “Йшли корови із діброви” тощо). Проте, виходячи з потреби часу, кобзарі капели ставили перед собою завдання створення нового репертуару і колектив виконував популярні пісні сучасних авторів, зокрема “Прапор червоний” М. Вериківського, “Наша спілка молода” П. Козицького, “Більше надії, брати” В. Верховинця, “Гарно, гарно серед степу” К. Богуславського та ін. Разом з тим використовувався і жанр музично-літературного монтажу, який виражав те, чим жили сучасники.

Слід зазначити, що О. О. Ковшар був один з лідерів капели. Його яскраві організаторські здібності дозволили виконувати функції адміністратора колективу. Увінчана успіхом капела повернулась у 1930 р. до Конотопа. Та її вже чекали працівники ОДПУ. Почались арешти. Капела була розпушена. Настали тяжкі дні репресій. “Багатьох хлопців забрали, — говорить кобзар, — деяких і по цей день немає...”

Робота в капелі, безперечно, була важливим етапом у творчому розвитку бандуриста. Вона сприяла набуттю майстерності гри на інструменті, досвіду виступу перед аудиторією, розширенню пісенного репертуару. “В ті роки я знав бандуру так добре, що міг вже і сам виступати”, — узагальнив О. О. Ковшар. І музикант починає самостійно кобзарювати, переходячи від села до села. А коли відкрився у Харкові музробітфак, він у 1933 р. поступає вчитися до класу бандури Гната Хоткевича. Його беруть на другий курс, бо інструментом (за словами О. О. Ковшара) він володів “досить вправно”. Але то були роки страшного голодомору в Україні і кобзар змушений був покинути навчан-

ня. Та спілкування з багатогранно обдарованою людиною, музикантом-вченим, письменником, яким постає перед нами Г. Хоткевич, зіграло визначальну роль в житті бандуриста і окреслило всю його подальшу діяльність. Саме від Г. Хоткевича отримав О. Ковшар найцінніше і сокровенне — розуміння кобзарства як певного продукту школи народного професіоналізму, який визначається синкретизмом творчості і різнобічністю діяльності⁴. Адже народний кобзар — це і виконавець-інструменталіст, і співак, і артист, і поет, і творець музики, і навіть громадський діяч. Якщо цю лінію народних кобзарів-умільців попередньої генерації О. О. Ковшар раніше розвивав стихійно, то тепер робить це цілком свідомо, обдуманно. Так, стоячи генетично близько до узагальненого образу народного кобзаря-професіонала і увібравши його характерні риси, О. Ковшар всією своєю концертною, індивідуально-творчою та суспільно-громадською діяльністю став продовжувачем лінії народного професіоналізму, але вже на новому етапі, етапі фольклоризму.

Творче обличчя бандуриста особливо повно розкривається через його пісенний репертуар. Концертуючи протягом свого довгого життя, він нагромадив пісенний багаж, який сягає близько 100 найменувань. Серед них вже згадувані історичні та козацькі пісні, чумацькі (“Ясно, ясно та сонечко сходить”, “Ой вже чумака дочумакувався”), ліричні соціально-побутової та любовної тематики (“Віють вітри, віють буйні, дуби нахиляє”, “Ой поля, ви, поля, мати рідна земля”, “Ішов козак дорогою”, “Стоїть явір над водою”, “Приїхали три козаки”, “Їхав козак на війноньку”, “Їхали козаки із Дону до дому”, “І по той бік гора”, “Із-за гори кам'яної”, “Ой не шуми луже” та ін.), пісні-баллади (“У містечку Богуславку”, та “Ой не ходи Грицю”), жартівливі (“Попадя”, “Шинок”, “Казав мені батько”, “Ой дівчино, шумить гай”, “Грицю, Грицю, до роботи” та ін.), пісні літературного походження (“Думи мої, думи мої” та “Вітре буйний” на слова Т. Шевченка, “Ой доля людська” на слова Г. Сковороди, “Стоїть гора високая” на слова Л. Глібова, “Чого я смутний, невеселий”), пісні-романси (“Скажи мені правду, мій друже єдиний” на слова О. Афанасьєва-Чужбинського, “В чарах кохання” на слова К. Білиловського, “Де грім за горами” на слова М. Петренка, “Бабусю рідненька”, “Пропала надія, розбилося серце”), народні пісні про Т. Г. Шевченка (“Сподівалися Шевченка” та “На високій дуже кручі”), кілька новотворів (“Про Будьонного”, “Про Щорса” тощо). Паралельно О. О. Ковшар звертається й до суто інструментальної народної музики. Майстерно виконує він, наприклад, “Козацький марш”, який перейняв ще у 1929 р. від кобзаря П. П. Кононенка з с. Шишаків Полтавської області, а також польку в транскрипції А. Г. Марути, гопак, пісню “Від Києва до Лубен” у власному інструментальному викладі тощо. Але пісня як фольклорний жанр була і є особливо близькою серцю бандуриста. І справа не в кількості пісень його репертуарі, а в типово народній манері їх інтерпретації, в реалізації традиційної специфіки виконання. Саме в цьому кобзар найбільш повно виявив себе як народний митець. Життєдайні витoki кобзарської культури в його мистецтві зазвучали з новою силою, відкриваючись первозданною чистотою.

Разом з тим для Ковшара нагальною потребою є творення власних композицій. Серед них слід назвати “Невідомий солдат” на слова Д. Луценка, “Сумщина, моя батьківщина” на слова П. Воронька, “В степи України” на слова І. Іванченка, “Край села над ровом”, “Лелеки” та гумореску “Раз приходжу я додому” на народні слова. У названих творах мистецькі надбання попередніх кобзарів переосмислені бандуристом на основі сучасної пісенної мови. Цей досить цікавий, різноплановий список творів завдяки численним виступам майстер довів до високої довершеності виконання. Багато було творчих зустрічей у О. Ковшара з слухачською аудиторією. Неодноразово виїздив він з концертами на заводи, в колгоспи, у навчальні заклади області та за її межі. І ніколи

його мистецтво не залишало людей байдужими. Особливо пам'ятним був виступ кобзаря на Шевченковій горі у Каневі 1971 р., де майстерність виконавця дістала найвищу оцінку слухачів та його колег-бандуристів⁴. Успішними були виступи у Брошневі та Калуші Івано-Франківської області в 1989 р. У відгуках на них бандуриста називали “талановитим”, “відомим майстром” і відзначали його тонке знання традиційного кобзарського мистецтва.

Незважаючи на похилий вік, О. О. Ковшар і нині не полишає улюбленої справи і бере до рук бандуру. Записи співу кобзаря 1993 року (до речі, в день його 88-річчя) — живе свідцтво творчої активності митця. “Я й зараз виступаю по школах міста на Шевченківські свята”, — зауважив бандурист.

Репрезентуючи кобзарську культуру, О. О. Ковшар не обмежувався лише виконавською практикою. Свої концерти він часто супроводжував просвітницькими бесідами про інструмент, про українських епічних співаків минулого. З його ініціативи в Конотопі певний час діяв гурток навчання гри на бандурі. Своїм учнем кобзар називає П. Кузька: що працює художником на бетонному заводі міста. Показником його плідної діяльності є і етнографічно-збирацька робота. Зібрані ним 14 бандур, різне хатнє начиння, одяг тощо він передав до державних музеїв Києва. Цікаво відзначити, що свого часу музикант займався настроюванням бандур, що виготовлялися конотопськими майстрами. Тож уроки Г. Хоткевича не минули, мабуть, марно. Перед нами народний кобзар широкого діапазону, який поєднав в собі бандуриста-віртуоза, інтерпретатора кобзарської пісні, свідомого пропагандиста духовних традицій народу.

Такі митці як О. О. Ковшар допомагають зберегти соціальну значущість і художню цінність кобзарського мистецтва в Україні. Сподіваємось, що його творчий доробок слугуватиме матеріалом для вивчення сучасного стану розвитку кобзарства.

Ніжин

Валентин ДУБРАВІН

¹ Кобзарям краю присвячена стаття І. Лисого “Кобзарство Конотопщини” // Нар. творчість та етнографія. — 1993. — № 3.

² Зазначимо, що у Конотопі довгий час працював цілий загін прекрасних майстрів по продукуванню бандур. Крім М. Д. Шуляка, — це І. П. Баско, П. П. Потяка та ін.

³ Цікаві дані про естетику школи народного професіоналізму у мистецтві наводяться у статті: Грица С. Й. Інститут народного професіоналізму // Фольклор та професійне мистецтво (матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції). — Ніжин, 1982.

⁴ Тоді в концерті грав і його вчитель А. Г. Марута.

Висловлюємо глибоке співчуття дослідниці мистецтва українських кобзарів і лірників, автору ряду відомих в Україні і за її межами праць про народних співців-музикантів, члену редколегії журналу “Народна творчість та етнографія” Наталії Кононенко (США) з приводу тяжкої втрати — смерті батька.

Редколегія журналу